

Rättsfallssamlingen

DOMSTOLENS DOM (andra avdelningen)

den 16 februari 2023 *

”Begäran om förhandsavgörande – Konkurrens – Ersättning för skada som orsakats av ett beteende som är förbjudet enligt artikel 101.1 FEUF – Beslut av kommissionen i vilket det konstateras samordnade förfaranden avseende fastställande av priser och höjning av bruttopriserna för lastbilar inom det ekonomiska samarbetsområdet (EES) – Nationell processrättslig bestämmelse enligt vilken vardera parten ska bära sina rättegångskostnader vid delvis bifall till talan utom vid rättegångsmissbruk – Medlemsstaternas processrättsliga autonomi – Effektivitetsprincipen och likvärdighetsprincipen – Direktiv 2014/104/EU – Effektivitet och likvärdighet sammanvägda – Artikel 3 – Rätt till full ersättning för skada som lidits – Artikel 11.1 – Solidariskt ansvar för dem som överträtt konkurrensrätten – Artikel 17.1 – Möjlighet för en nationell domstol att uppskatta skadan – Villkor – Det är omöjligt eller orimligt svårt att fastställa skadan – Artikel 22 – Tillämpning i tiden”

I mål C-312/21,

angående en begäran om förhandsavgörande enligt artikel 267 FEUF, framställd av Juzgado de lo Mercantil nº 3 de Valencia (Handelsdomstol nr 3 i Valencia, Spanien) genom beslut av den 10 maj 2021, som inkom till domstolen den 19 maj 2021, i målet

Tráficos Manuel Ferrer SL,

D. Ignacio,

mot

Daimler AG

meddelar

DOMSTOLEN (andra avdelningen),

sammansatt av avdelningsordföranden A. Prechal, samt domarna, M.L. Arastey Sahún, F. Biltgen, N. Wahl (referent) och J. Passer,

generaladvokat: J. Kokott,

justitiesekreterare: A. Calot Escobar,

* Rättegångsspråk: spanska.

efter det skriftliga förfarandet,

med beaktande av de yttranden som avgetts av:

- Tráficos Manuel Ferrer SL och D. Ignacio, genom Á. Zanón Reyes, abogado,
- Daimler AG, genom E. de Félix Parrondo, J.M. Macías Castaño, M. López Ridruejo och M. Pérez Carrillo, abogados, samt av C. von Köckritz och H. Weiß, Rechtsanwälte,
- Spaniens regering, av J. Rodríguez de la Rúa Puig, i egenskap av ombud,
- Europeiska kommissionen, genom A. Carrillo Parra, F. Jimeno Fernández och C. Zois, samtliga i egenskap av ombud,

och efter att den 22 september 2022 ha hört generaladvokatens förslag till avgörande,

följande

Dom

- 1 Begäran om förhandsavgörande avser tolkningen av artikel 101 FEUF, särskilt kravet på full ersättning för den skada som lidits till följd av ett konkurrensbegränsande beteende, samt av artikel 47 i Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna (nedan kallad stadgan).
- 2 Begäran har framställts i ett mål mellan å ena sidan två godstransportföretag, Tráficos Manuel Ferrer SL och D. Ignacio, och å andra sidan Daimler AG. Målet rör en skadeståndstalan som väckts av de två förstnämnda företagen avseende ersättning för skada till följd av en överträdelse av artikel 101 FEUF som Europeiska kommissionen har konstaterat och som begåtts av flera lastbilstillverkare, däribland Daimler.

Tillämpliga bestämmelser

Unionsrätt

- 3 Skäl 6 i Europaparlamentets och rådets direktiv 2014/104/EU av den 26 november 2014 om vissa regler som styr skadeståndstalan enligt nationell rätt för överträdelser av medlemsstaternas och Europeiska unionens konkurrensrättsliga bestämmelser (EUT L 349, 2014, s. 1), har följande lydelse.

”För att säkerställa en effektiv privat tillämpning enligt civilrätten och en effektiv offentlig tillämpning av konkurrensmyndigheterna behövs båda verktygen för att säkra maximal effekt av konkurrensreglerna. Det är nödvändigt att reglera koordineringen av de två tillämpningsformerna på ett enhetligt sätt, till exempel med avseende på arrangemangen för tillgång till handlingar som innehas av konkurrensmyndigheter. Genom sådan samordning på unionsnivå undviks också att tillämpliga regler skiljer sig åt, vilket skulle kunna äventyra den inre marknadens funktion.”

4 Skäl 11 i direktivet har följande lydelse:

”I avsaknad av unionsrätt omfattas skadeståndstalan av medlemsstaternas nationella regler och förfaranden. Enligt rättspraxis från [EU-domstolen] kan varje person kräva ersättning för skada som lidits om det finns ett orsakssamband mellan skadan och en överträdelse av konkurrensrätten. Alla nationella regler om utövande av rätten till ersättning för skada till följd av en överträdelse av artikel 101 eller 102 i EUF-fördraget, inklusive regler som rör förhållanden som inte tas upp i detta direktiv, till exempel begreppet kausalsamband mellan överträdelsen och skadan, måste följa principen om ändamålsenlighet och likvärdighetsprincipen. Det innebär att de inte bör vara formulerade eller tillämpas på ett sätt som medför att det blir i praktiken orimligt svårt eller omöjligt att utöva den rätt till ersättning som garanteras i EUF-fördraget eller på ett mindre förmånligt sätt än de regler som tillämpas vid liknande nationella mål om ersättning. Om medlemsstaterna föreskriver andra villkor för ersättning enligt nationell rätt, t.ex. ansvarighet, adekvans eller skuld, bör de kunna behålla dessa villkor, förutsatt att de följer domstolens rättspraxis, principen om ändamålsenlighet och likvärdighetsprincipen samt detta direktiv.”

5 I skäl 12 i detta direktiv anges följande:

”Detta direktiv bekräftar gemenskapens regelverk vad gäller rätten till ersättning för skada som orsakats av överträdelser av unionens konkurrensrätt, särskilt i fråga om talerätt och definitionen av skada, såsom domstolen slagit fast i sin rättspraxis, och föregriper inte en eventuell vidareutveckling därav. Alla som har lidit skada som orsakats av en sådan överträdelse kan kräva ersättning för faktisk skada (*damnum emergens*) och för utebliven vinst (*lucrum cessans*) samt ränta, oberoende av om de kategorierna enligt nationell rätt definieras var för sig eller tillsammans.”

6 Skäl 14 i samma direktiv har följande lydelse:

”Skadeståndstalan för överträdelser av unionens konkurrensrätt eller nationell konkurrensrätt kräver vanligtvis en komplicerad faktaanlys och ekonomisk analys. Det är ofta enbart motparten eller tredje part som har de bevis som krävs för att styrka en skadeståndstalan, medan käranden ofta inte har tillräcklig kännedom om eller tillgång till dem. ...”

7 Skäl 15 i direktiv 2014/104 har följande lydelse:

”Bevis är ett viktigt inslag när det gäller att väcka skadeståndstalan för överträdelse av unionens eller nationell konkurrensrätt. Eftersom tvister avseende konkurrensregler kännetecknas av informationsasymmetri bör dock kärende säkerställas rätt att få tillgång till sådana bevis som är relevanta för deras anspråk, utan att de behöver precisera vilka delar av bevismaterialet det rör sig om. ...”

8 Skäl 43 i detta direktiv har följande lydelse:

”Överträdelser av konkurrensrätten gäller ofta de villkor på vilka varor eller tjänster säljs och deras pris, och leder till överprissättning och annan skada för kunderna till överträdaren. ...”

9 I skäl 45 i nämnda direktiv anges följande:

”En skadelidande part som har bevisat att den lidit skada till följd av en överträdelse av konkurrensrätten måste dessutom bevisa skadans omfattning för att kunna få skadestånd. Att beräkna skada i konkurrensrättsliga fall är en mycket faktaintensiv process och kan kräva tillämpning av komplicerade ekonomiska modeller. Detta är ofta mycket kostsamt och gör det svårt för kârände att skaffa fram de uppgifter de behöver för att kunna styrka sina anspråk. Beräkningen av skada i konkurrensrättsliga fall kan således i sig vara ett stort hinder för effektiva anspråk på ersättning för skada.”

10 Skäl 46 i samma direktiv har följande lydelse:

”I avsaknad av unionsregler om beräkning av skada som orsakats av en överträdelse av konkurrensrätten ankommer det på det inhemska rättssystemet i varje medlemsstat att fastställa sina egna regler för beräkning av skada och för medlemsstaterna och de nationella domstolarna att avgöra vilka krav kâränden måste uppfylla för att kunna bevisa beloppet av den skada som lidits, vilka metoder som kan användas för att beräkna beloppet och konsekvenserna av att inte kunna uppfylla dessa krav fullt ut. Kraven i fråga om nationell rätt om beräkning av skada i konkurrensrättsliga fall bör emellertid inte vara mindre fördelaktiga än de krav som gäller för liknande nationella mål (likvärdighetsprincipen), och de bör inte heller medföra att det i praktiken blir omöjligt eller orimligt svårt att utöva rätten till skadestånd enligt unionsrätten (principen om ändamålsenlighet). Hänsyn bör tas till eventuell informationsasymmetri mellan parterna och det faktum att beräkning av skada innebär en bedömning av hur den berörda marknaden skulle ha utvecklats om överträdelsern inte hade begåtts. Denna bedömning innebär en jämförelse med en situation som per definition är hypotetisk och således aldrig kan göras med fullständig exakthet. Därför bör det säkerställas att nationella domstolar ges befogenhet att uppskatta beloppet av den skada som överträdelsern av konkurrensrätten orsakat. Medlemsstaterna bör se till att de nationella konkurrensmyndigheterna på begäran kan ge vägledning om kvantifieringen. För att sörja för konsekvens och förutsägbarhet bör kommissionen ge allmän vägledning på unionsnivå.”

11 I skäl 47 i direktiv 2014/104 anges följande:

”För att råda bot på informationsasymmetrin och en del av de svårigheter som beräkningen av skada i konkurrensrättsliga fall är förknippad med och för att säkerställa effektiva skadeståndsanspråk är det lämpligt att presumera att kartellöverträdelser har lett till skada, särskilt genom en prisseffekt. Beroende på sakförhållandena i målet resulterar karteller i en prishöjning, eller hindrar en prissänkning som skulle ha inträffat om det inte vore för kartellen. Denna presumtion bör inte täcka den verkliga omfattningen av skadan. Överträdare bör ges möjlighet att motbevisa en sådan presumtion. Denna motbevisbara presumtion bör begränsas till karteller på grund av deras hemliga karaktär, vilket ökar nämnda informationsasymmetri och gör det svårare för kâränden att skaffa sig det nödvändiga underlaget för att kunna bevisa skadan.”

12 I artikel 3 i direktivet, som har rubriken ”Rätt till full ersättning”, föreskrivs följande:

”1. Medlemsstaterna ska säkerställa att alla fysiska eller juridiska personer som har lidit skada som orsakats av en överträdelse av konkurrensrätten ska kunna kräva och få full ersättning för den skadan.

2. Full ersättning ska försätta en person som lidit skada i den ställning som den personen skulle ha haft om överträdelsen av konkurrensrätten inte hade begåtts. Den ska därför omfatta rätten till ersättning för faktisk skada och utebliven vinst samt ränta.

3. Full ersättning enligt detta direktiv ska inte medföra överkompensation, oavsett om det sker genom skadestånd i bestraffningssyfte, flerfaldiga skadestånd eller andra typer av skadestånd.”

13 I artikel 5 i direktivet, som har rubriken ”Utlämnande av bevis”, föreskrivs följande:

”1. Medlemsstaterna ska se till att nationella domstolar i förfaranden som rör skadeståndstalan i unionen, på begäran av en kârände som har lagt fram en utförlig motivering med rimligen tillgängliga fakta och bevis som är tillräckliga för att styrka rimligheten i hans eller hennes skadeståndsanspråk, kan förelägga svaranden eller en tredje part att lämna ut relevanta bevis som de förfogar över, på de villkor som anges i detta kapitel. Medlemsstaterna ska se till att nationella domstolar, på svarandens begäran, kan förelägga kâränden eller en tredje part att lämna ut relevanta bevis.”

...

2. Medlemsstaterna ska se till att nationella domstolar kan utfärda ett föreläggande om utlämnande av närmare angiven bevisning, eller relevanta beviskategorier, som ska avgränsas så exakt och så snävt som möjligt på grundval av rimligen tillgängliga uppgifter i den utförliga motiveringen.

3. Medlemsstaterna ska se till att nationella domstolar begränsar utlämnandet av bevis till vad som är proportionellt. ...”

14 I artikel 11, med rubriken ”Solidariskt ansvar”, i samma direktiv föreskrivs följande i punkt 1:

”Medlemsstaterna ska se till att företag som har överträtt konkurrensrätten genom ett gemensamt beteende är solidariskt ansvariga för den skada som överträdelsen av konkurrensrätten orsakat; vart och ett av dessa företag är följaktligen skyldigt att ersätta skadan fullt ut, och den skadelidande parten har rätt att kräva full ersättning från vilket som helst av dem till dess att han eller hon fått full ersättning.”

15 I artikel 17 i direktiv 2014/104, med rubriken ”Beräkning av skada”, föreskrivs följande:

”1. Medlemsstaterna ska se till att varken den bevisbörda eller det bevisvärde som krävs för beräkning av skada medför att det i praktiken blir omöjligt eller orimligt svårt att utöva rätten till skadestånd. Medlemsstaterna ska se till att de nationella domstolarna i enlighet med nationella förfaranden ges befogenhet att uppskatta beloppet av skadan om det fastställs att kâränden har lidit skada men det i praktiken är omöjligt eller orimligt svårt att exakt beräkna beloppet av den lidna skadan på grundval av tillgängliga bevis.

2. Det ska presumeras att kartellöverträdelser orsakar skada. Överträdaren ska ha rätt att motbevisa den presumptionen.

3. Medlemsstaterna ska se till att en nationell konkurrensmyndighet i förfaranden som rör en skadeståndstalan, på begäran av en nationell domstol får bistå den nationella domstolen vid fastställandet av skadans omfattning om den nationella konkurrensmyndigheten anser att ett sådant bistånd är lämpligt.”

16 Artikel 22 i direktivet, med rubriken ”Tillämplighet i tiden”, har följande lydelse:

”1. Medlemsstaterna ska säkerställa att de nationella bestämmelser som antas i enlighet med artikel 21 i syfte att följa de materiella bestämmelserna i detta direktiv inte ska tillämpas retroaktivt.

2. Medlemsstaterna ska säkerställa att de nationella bestämmelser som antas i enlighet med artikel 21, utöver de bestämmelser som avses i punkt 1, inte ska tillämpas på skadeståndstalan som väckts vid en nationell domstol före den 26 december 2014.”

Spansk rätt

17 Real Decreto-ley 9/2017, por el que se transponen Directivas de la Unión Europea en los ámbitos financiero, mercantil y sanitario, y sobre el desplazamiento de trabajadores (kungligt lagdekret 9/2017 om införlivande av Europeiska unionens direktiv om finansiella, kommersiella och hälsorelaterade frågor samt utstationering av arbetstagare) av den 26 maj 2017 (BOE nr 126 av den 27 maj 2017, s. 42820) syftar bland annat till att införliva direktiv 2014/104 med spansk rätt.

18 Genom kungligt lagdekret 9/2017 lades en artikel 283bis a till i Ley 1/2000 de Enjuiciamiento Civil (lag 1/2000 om civilprocessen) av den 7 januari 2000 (BOE nr 7 av den 8 januari 2000, s. 575) (nedan kallad civilprocesslagen), angående utlämnande av bevis i domstolsförfaranden vid skadeståndstalan avseende ersättning för skada som lidits till följd av överträdelse av konkurrensrätten. Innehållet i punkt 1 första stycket i denna bestämmelse är identiskt med innehållet i artikel 5.1 första stycket i direktiv 2014/104.

19 I artikel 394 i denna lag föreskrivs följande:

”1. I mål som avser fastställsetalan ska den som tappar målet på alla punkter betala rättegångskostnaderna i första instans, såvida inte rätten anser att rättsläget eller sakomständigheterna är oklara i målet och motiverar varför så är fallet.

Vid bedömningen av om ärendet ger upphov till rättsliga tvivel i syfte att fastställa kostnaderna ska hänsyn tas till den rättspraxis som fastställts i liknande fall.

2. För det fall talan bifalles eller ogillas i vissa delar ska vardera parten bära sina egna rättegångskostnader samt hälften av gemensamma avgifter, såvida det inte föreligger skäl för att förplikta en av parterna att ersätta rättegångskostnaderna för rättegångsmissbruk.”

Målet vid den nationella domstolen och tolkningsfrågorna

20 Den 19 juli 2016 antog kommissionen beslut C(2016) 4673 final om ett förfarande enligt artikel 101 [FEUF] och artikel 53 i EES-avtalet (ärende AT.39824 – Lastbilar) varav en sammanfattning offentliggjordes i *Europeiska unionens officiella tidning* den 6 april 2017 (EUT C 108, 2017, s. 6).(nedan kallat beslutet av den 19 juli 2016). Svaranden i det nationella målet ingår bland beslutets adressater.

21 I detta beslut konstaterade kommissionen att femton lastbilstillverkare, däribland svaranden i det nationella målet samt Renault Trucks SAS och Iveco SpA, hade deltagit i en kartell vilken utgjorde en enda, fortlöpande överträdelse av artikel 101 FEUF och artikel 53 i avtalet om Europeiska

ekonomiska samarbetsområdet av den 2 maj 1992 (EGT L 1, 1994, s. 3), vilken bestod i hemlig samverkan om prissättning och höjningar av bruttopriset inom EES för medeltunga och tunga lastbilar.

- 22 Vad beträffar svaranden i det nationella målet, sträcker sig överträdelseperioden från den 17 januari 1997 till den 18 januari 2011.
- 23 Den 11 oktober 2019 väckte kärandena i det nationella målet skadeståndstalan mot svaranden i målet vid den nationella domstolen med åberopande av svarandens rättsstridiga beteende. Under överträdelseperioden köpte D. Ignacio en lastbil av märket Mercedes, tillverkad av svaranden, medan Tráficos Manuel Ferrer köpte elva lastbilar, fem lastbilar av märket Mercedes, som tillverkats av svaranden, fyra av Renault Trucks och två av Iveco, som uppvisade de tekniska egenskaperna hos de fordon som angavs i beslutet av den 19 juli 2016.
- 24 Kärandena i målet vid den nationella domstolen har hävdats att de lidit skada som består i ett överpris för de fordon som köpts på grund av motpartens rättsstridiga beteende. För att fastställa överpriset lade de fram ett sakkunnigutlåtande i vilken det slogs fast att det förelåg ett genomsnittligt överpris på 16,35 procent på den marknad som påverkades av kartellen.
- 25 Eftersom en del av de fordon som kärandena i målet vid den nationella domstolen hade köpt inte hade tillverkats av svaranden i det nationella målet i målet, utan av andra mottagare av beslutet av den 19 juli 2016, ansökte svaranden den 11 augusti 2020 om att Renault Trucks och Iveco skulle åläggas att inträda som intervenienter i målet vid den nationella domstolen. Svaranden gjorde härvidlag gällande att om förfarandet fick fortgå utan dessa tillverkare skulle såväl deras rätt till försvar som svarandens, åsidosättas. Genom beslut av den 22 september 2020 avlog den hänskjutande domstolen denna begäran och fastställde avslaget genom beslut av den 23 oktober 2020.
- 26 Svaranden i målet vid den nationella domstolen bestred även att talan var välgrundad, bland annat genom att inge sitt eget sakkunnigutlåtande.
- 27 Efter en förberedande förhandling vid den hänskjutande domstolen enades parterna i det nationella målet om att kärandena skulle få tillgång till de uppgifter som beaktats i det sakkunnigutlåtande som svaranden lagt fram, i det dubbla syftet att tillåta en mer ingående kritik och leda till en eventuell omformulering av det sakkunnigutlåtande som ingetts av kärandena. Kärandena gavs tillgång till sakkunnigutlåtandet i en datalokal i svarandens lokaler. Den 18 mars 2021 lade kärandena i det nationella målet fram en teknisk rapport om de resultat som uppnåtts efter att ha tagit del av de aktuella uppgifterna.
- 28 Efter att vid huvudförhandlingen ha hört parterna i det nationella målet yttra sig över deras respektive sakkunnigutlåtanden och framställt sina yrkanden, beslutade den hänskjutande domstolen, genom beslut av den 25 mars 2021, att skjuta upp fristen för att meddela dom och anmodade dem att yttra sig över huruvida det var lämpligt att begära ett förhandsavgörande från EU-domstolen. Parterna efterkom denna begäran.

29 Mot denna bakgrund beslutade Juzgado de lo Mercantil no 3 de Barcelona (Barcelonas handelsdomstol nr 3) att vilandeförklara målet och att ställa följande frågor till domstolen:

- ”1) Är det system som föreskrivs i artikel 394.2 i civilprocesslagen, enligt vilken det är tillåtet att den som har lidit skada till följd av ett konkurrensbegränsande beteende enligt artikel 101 FEUF får stå för en andel av rättegångskostnaderna i förhållande till de belopp som betalats felaktigt som ett överpris och som återbetalats till den skadelidande efter det att hans eller hennes ersättningsanspråk delvis bifallits, när det, såsom en uttalad förutsättning, antas att det föreligger en konkurrensbegränsande överträdelse och ett orsakssamband mellan denna överträdelse och uppkomsten av en skada, vilken med säkerhet erkänns, beräknas och beviljas som en följd av rättegången, förenligt med skadelidandens rätt till full ersättning för ett konkurrensbegränsande beteende enligt nämnda artikel 101 FEUF och enligt rättspraxis om dess tolkning?
- 2) Är det möjligt för den nationella domstolen att vid beräkningen av skadeståndsbeloppet beräkna skadan subsidiärt och självständigt, på grund av att det konstaterats att det föreligger informationsasymmetri eller oöverbärliga svårigheter vad gäller beräkningen som inte får hindra den skadelidandes rätt till full ersättning för ett konkurrensbegränsande förfarande enligt artikel 101 FEUF, jämförd med artikel 47 i stadgan, även för det fall den som lidit skada till följd av en konkurrensbegränsande överträdelse bestående i en kartell som gett upphov till överpriser har haft tillgång, under rättegången, till de uppgifter som svaranden själv har grundat sitt sakkunnigutlåtande på för att utesluta förekomsten av en ersättningsgill skada?
- 3) Är det möjligt för den nationella domstolen vid beräkningen av skadeståndsbeloppet att beräkna skadan subsidiärt och självständigt, på grund av att det konstaterats att det föreligger informationsasymmetri eller oöverbärliga svårigheter vad gäller beräkningen som inte får hindra den skadelidandes rätt till full ersättning för ett konkurrensbegränsande förfarande enligt artikel 101 FEUF, jämförd med artikel 47 i stadgan, även för det fall den som lidit skada till följd av en konkurrensbegränsande överträdelse bestående i en kartell som gett upphov till överpriser framställer sitt ersättningsanspråk mot en av en av mottagarna av det administrativa beslutet, vilken är solidariskt ansvarig för skadan, men som inte har salufört den produkt eller den tjänst som förvärvats av den skadelidande?”

Prövning av tolkningsfrågorna

Inledande synpunkter

- 30 För det första ska det noteras att de frågor som den hänskjutande domstolen har ställt inte nämner direktiv 2014/104, utan hänvisar till begrepp som ingår i direktivet, såsom rätten till full ersättning för den skada som lidits till följd av ett konkurrensbegränsande beteende enligt artikel 101 FEUF, asymmetri i informationen mellan parterna, de svårigheter med att beräkna den skada som uppkommit till följd av ett sådant beteende som den nationella domstolen kan ställas inför och det solidariska ansvaret för de personer som har gjort sig skyldiga till beteendet. I skälen till begäran om förhandsavgörande har den hänskjutande domstolen dessutom tagit upp frågan om hur artiklarna 3, 5 och 11 samt artikel 17.1 i direktivet ska tillämpas i tiden.
- 31 Det ska erinras om att det, inom ramen för det genom artikel 267 FEUF inrättade samarbetet mellan de nationella domstolarna och EU-domstolen, ankommer på EU-domstolen att ge den nationella domstolen ett användbart svar, så att den kan avgöra det mål som är anhängigt vid

den. I detta syfte kan EU-domstolen behöva omformulera de frågor som hänskjutits. EU-domstolen har nämligen till uppgift att tolka samtliga bestämmelser i unionsrätten som behövs för att de nationella domstolarna ska kunna avgöra de mål som är anhängiga vid dem, även om dessa bestämmelser inte är uttryckligen angivna i de frågor som dessa domstolar har hänskjutit (se, dom av den 7 juli 2022, Pensionsversicherungsanstalt (Perioder för vård av barn som fullgjorts i andra medlemsstater), C-576/20, EU:C:2022:525, punkt 35).

- 32 Även om den hänskjutande domstolen formellt sett har begränsat sina frågor till att avse tolkningen av artikel 101 FEUF, jämförd, vad gäller den andra och tredje frågan, med artikel 47 i stadgan, hindrar en sådan omständighet följaktligen inte domstolen från att tillhandahålla alla de alla uppgifter om unionsrättens tolkning som kan vara användbara vid avgörandet av det nationella målet, oberoende av om det har hänvisats därtill i frågorna eller inte. Det ankommer i det avseendet på EU-domstolen att utifrån samtliga uppgifter som den nationella domstolen har lämnat, och i synnerhet utifrån skälen i beslutet om hänskjutande, avgöra vilka delar av unionsrätten som behöver tolkas med hänsyn till saken i målet (se, analogt, dom av den 7 juli 2022, Pensionsversicherungsanstalt (Perioder för vård av barn som fullgjorts i andra medlemsstater), C-576/20, EU:C:2022:525, punkt 36 och där angiven rättspraxis).
- 33 Vad därefter gäller frågan om den tidsmässiga tillämpningen av artiklarna 3, 5 och 11 samt artikel 17.1 i direktiv 2014/104, som den hänskjutande domstolen har tagit upp, ska det skiljas mellan huruvida dessa bestämmelser, mot bakgrund av rättspraxis, följer av själva artikel 101 FEUF, i vilket fall de är omedelbart tillämpliga, eller enbart följer av detta direktiv, vilket innebär att deras tillämplighet i tiden ska prövas mot bakgrund av artikel 22 i nämnda direktiv.

Den första frågan

- 34 När det gäller rätten till full ersättning för skada som orsakats av ett konkurrensbegränsande beteende, vilken har återopats inom ramen för den första frågan, ska det erinras om att det följer av effektivitetsprincipen och av rätten för var och en att begära ersättning för en skada som orsakats av ett avtal eller ett beteende som kan begränsa eller snedvrída konkurrensen att de personer som lidit skada ska kunna begära ersättning inte bara för faktisk skada (*damnum emergens*) utan även för utebliven vinst (*lucrum cessans*) (dom av den 13 juli 2006, Manfreditio m.fl., C-295/04–C-298/04, EU:C:2006:461, punkt 95).
- 35 Genom att i artikel 3.1 i direktiv 2014/104 erinra om medlemsstaternas skyldighet att se till att varje fysisk eller juridisk person som har lidit skada till följd av en överträdelse av konkurrensrätten har möjlighet att begära och erhålla full ersättning för denna skada och genom att i artikel 3.2 i direktivet definiera denna skada som en rätt till ersättning för faktisk skada och utebliven vinst samt ränta, har unionslagstiftaren haft för avsikt att bekräfta befintlig rättspraxis, vilket framgår av skäl 12 i detta direktiv, så att de nationella bestämmelser som införs för att genomföra dessa bestämmelser med nödvändighet måste tillämpas med omedelbar verkan i samtliga fall av skadeståndstalan som omfattas av samma direktivs tillämpningsområde, vilket bekräftas av artikel 22.2 i direktivet.
- 36 Härav följer att den första frågan i huvudsak avser huruvida rätten till full ersättning för den skada som orsakats av ett konkurrensbegränsande beteende, såsom den erkänns och definieras i artikel 3.1 och 3.2 i direktiv 2014/104 och följer av artikel 101 FEUF, utgör hinder för en sådan nationell civilprocessrättslig regel som den som föreskrivs i artikel 394.2 i civilprocesslagen, enligt vilken vardera parten ska bära hälften av rättegångskostnaderna om talan delvis bifalls, såvida det inte förekommit rättegångsmissbruk.

- 37 Såsom framgår av övervägandena i punkterna 34 och 35 ovan avser rätten till full ersättning för den skada som lidits till följd av ett konkurrensbegränsande beteende, och i synnerhet en överträdelse av artikel 101 FEUF, inte reglerna om fördelningen av rättegångskostnaderna i domstolsförfaranden som syftar till att genomföra denna rätt, eftersom syftet med dessa bestämmelser inte är att ersätta skada utan att på medlemsstatsnivå, i enlighet med den nationella lagstiftningen, fastställa hur kostnaderna för sådana förfaranden ska fördelas.
- 38 Unionslagstiftaren har för övrigt vinnlagt sig om att undanta frågan om rättegångskostnader från tillämpningsområdet för direktiv 2014/104, eftersom denna endast behandlas i förbigående i artikel 8.2 i direktivet, som avser påföljder vid vägran att utlämna bevis eller förstöring av bevis och föreskriver en möjlighet för de nationella domstolarna att förplikta den part som gjort sig skyldig till underlåtenhet att utlämna bevis eller till att förstöra bevis att ersätta rättegångskostnaderna.
- 39 Det bör dock erinras om att i fråga om artikel 101 i EUF-fördraget gäller domstolens praxis, att de regler som styr åtgärder som syftar till att skydda rättigheter som enskilda har till följd av unionsrätten inte får vara mindre gynnsamma än de regler som styr liknande åtgärder av nationell karaktär (likvärdighetsprincipen) och att de inte får göra utövandet av de rättigheter som följer av unionens rättsordning praktiskt taget omöjligt eller överdrivet svårt (effektivitetsprincipen) (se, för ett liknande resonemang, dom av den 28 mars 2019, Cogeco Communications, C-637/17, EU:C:2019:263, punkterna 43 och 44).
- 40 Eftersom det är uppenbart att det inte är fråga om ett åsidosättande av likvärdighetsprincipen i förevarande fall, är det mot bakgrund av effektivitetsprincipen som det ska prövas huruvida en sådan nationell civilprocessrättslig regel som den som föreskrivs i artikel 394.2 i civilprocesslagen och som den i förekommande fall nyanserats i de spanska domstolarnas praxis, enligt vilken det även är möjligt att förpliktas ersätta rättegångskostnaderna när det föreligger en smärre skillnad mellan vad som yrkats och vad som har erhållits inom ramen för förfarandet, gör det i praktiken omöjligt eller orimligt svårt att få full ersättning för en skada till följd av konkurrensbegränsande beteende, såsom den definieras i artikel 3.1 och 3.2 i direktiv 2014/104 och som följer av artikel 101 FEUF.
- 41 Såsom framgår av skäl 6 i direktiv 2014/104, när det gäller skadeståndstalan som väcks med tillämpning av nationella bestämmelser för att införliva direktivet, grundade sig unionslagstiftaren i detta sammanhang på konstaterandet att bekämpandet av konkurrensbegränsande beteenden på offentligt initiativ, det vill säga av kommissionen och av de nationella konkurrensmyndigheterna, inte var tillräckligt för att säkerställa att artiklarna 101 och 102 FEUF iaktogs fullt ut och att det var viktigt att underlätta för privat tillämpning för att uppnå detta mål (se, för ett liknande resonemang, dom av den 10 november 2022, PACCAR m.fl., C-163/21, EU:C:2022:863, punkt 55).
- 42 Privat deltagande i arbetet med att påföra ekonomiska sanktioner för konkurrensbegränsande beteenden, och följaktligen även i arbetet med att förebygga sådana beteenden, är önskvärt, eftersom det inte bara är ägnat att avhjälpa den direkta skada som personen i fråga påstår sig ha lidit, utan även indirekta skador på strukturen och funktionen hos marknaden, vilken inte har kunnat bli fullt ekonomiskt effektiv, särskilt till förmån för de berörda konsumenterna (se, för ett liknande resonemang, dom av den 10 november 2022, PACCAR m.fl., C-163/21, EU:C:2022:863, punkt 56).

- 43 Det är för att uppnå detta mål som unionslagstiftaren, genom att i skälen 14, 15, 46 och 47 i direktiv 2014/104 framhålla den asymmetriska informationen mellan käranden och svaranden i den typ av talan som avses i direktivet, i och med att det i skäl 14 i direktivet anges att "[d]et är ofta enbart motparten eller tredje part som har de bevis som krävs för att styrka en skadeståndstalan, medan käranden ofta inte har tillräcklig kännedom om eller tillgång till dem" ålagt medlemsstaterna skyldigheten att föreskriva åtgärder som gör det möjligt för käranden att avhjälpa denna asymmetri.
- 44 I detta syfte är medlemsstaterna enligt direktiv 2014/104 för det första skyldiga att ge denna part behörighet att begära att de nationella domstolarna ska förelägga svaranden eller tredje part, på vissa villkor, att lämna ut relevanta bevis som de innehar, i enlighet med artikel 5 i direktivet. För det andra åläggs medlemsstaterna i direktivet att, under vissa förutsättningar, ge dessa domstolar befogenhet att, när det i praktiken är omöjligt eller orimligt svårt att beräkna skadan, göra en uppskattning av skadan i enlighet med artikel 17.1 i direktivet, i förekommande fall, om de så önskar, med hjälp av den nationella konkurrensmyndigheten, såsom framgår av artikel 17.3 i direktivet. För det tredje ålägger direktivet medlemsstaterna att införa presumtioner, bland annat den om förekomsten av skada till följd av en sådan samverkan som föreskrivs i artikel 17.2 i samma direktiv.
- 45 Av detta följer att till skillnad från rådets direktiv 93/13/EEG av den 5 april 1993 om oskäliga villkor i konsumentavtal (EGT L 95, 1993, s. 29; svensk specialutgåva, område 15, volym 12 s. 169), vars tolkning gett upphov till bland annat domen av den 16 juli 2020, *Caixabank och Banco Bilbao Vizcaya Argentaria* (C-224/19 och C-259/19, EU:C:2020:578), som den hänskjutande domstolen hänvisar till, där det vanligtvis är fråga om en svagare part, konsumenten, som ställs mot en starkare part, näringsidkaren som har sålt eller hyrt ut varor eller tillhandahållit tjänster, där denna ojämna maktbalans, som har konkretiserats i ett avtalsförhållande, finner sina gränser särskilt i principen om förbud mot oskäliga avtalsvillkor, som i princip sanktioneras genom att dessa avtalsvillkor ogiltigförklaras, avser direktiv 2014/104/EG åtgärder som rör ett företags utomobligatoriska ansvar och där jämvikten mellan parterna i tvisten, till följd av ingripandet av de nationella bestämmelser som genomför alla de bestämmelser i direktivet som anges i punkt 44 i denna dom, kan komma att återställas beroende på hur de verktyg som på detta sätt ställs till förfogande, särskilt för käranden, används.
- 46 Följaktligen finns det anledning att anse att denna rättspraxis inte kan överföras till en typ av tvist som kännetecknas av att unionslagstiftaren ingriper och ger käranden, som ursprungligen var i underläge, medel för att återställa maktbalansen mellan denne och svaranden till dess fördel. Det är var och en av dessa parter agerande, som suveränt bedöms av den nationella domstol som handlägger målet, som avgör utvecklingen av denna maktbalans och i synnerhet frågan om käranden har använt sig av de verktyg som står till buds, särskilt när det gäller möjligheten att begära att denna domstol ska ålägga svaranden eller en tredje part att lämna ut relevanta bevis som de förfogar över, i enlighet med artikel 5.1 första stycket i direktiv 2014/104.
- 47 Härav följer, såsom generaladvokaten har påpekat i punkt 68 i sitt förslag till avgörande, att när det gäller förfaranden om ersättning för skada som orsakats av överträdelser av konkurrensrätten kan en kärande, om denna delvis tappar målet, rimligen åläggas att bära sina egna kostnader, eller åtminstone en del av dessa, samt en del av de gemensamma kostnaderna, i synnerhet när dessa kostnader kan tillskrivas käranden, till exempel på grund av överdrivna krav eller på grund av det sätt på vilket käranden har drivit förfarandet.

- 48 Domstolen finner således att en sådan nationell civilprocessrättslig regel som den som föreskrivs i artikel 394.2 i civilprocesslagen, tolkad mot bakgrund av de spanska domstolarnas praxis (se punkt 40 ovan), inte medför att det i praktiken blir omöjligt eller orimligt svårt att få full ersättning för den skada som lidits till följd av ett konkurrensbegränsande beteende, såsom den erkänns och definieras i artikel 3.1 och 3.2 i direktiv 2014/104 och som följer av artikel 101 FEUF, varför effektivitetsprincipen inte åsidosätts.
- 49 Mot bakgrund av det ovan anförda ska den första frågan besvaras enligt följande. Artikel 101 FEUF och artikel 3.1 och 3.2 i direktiv 2014/104 ska tolkas så, att de inte utgör hinder för en nationell civilprocessrättslig regel enligt vilken vardera parten ska bära kostnaderna för det fall att ansökan delvis bifalls och vardera parten ska bära hälften av de gemensamma kostnaderna, såvida det inte har förekommit rättegångsmissbruk.

Den andra och den tredje frågan

- 50 Den hänskjutande domstolen har ställt den andra och den tredje frågan, vilka ska prövas tillsammans, för att få klarhet i huruvida artikel 17.1 i direktiv 2014/104 ska tolkas så, att en domstols uppskattning av den skada som orsakats av svarandens konkurrensbegränsande beteende är tillåten under omständigheter där svaranden dels har gett käranden tillgång till upplysningar som svaranden själv har lagt till grund för sitt sakkunnigutlåtande, i syfte att utsluta att det föreligger en ersättningsgill skada, dels riktar sig skadeståndskravet endast mot en av de mottagare av ett beslut i vilket överträdelse av artikel 101 FEUF konstateras, som endast har salufört en del av de produkter som käranden har förvärvat och denne påstås ha drabbats av ett överpris till följd av denna överträdelse. Den hänskjutande domstolen har i detta sammanhang villkorat möjligheten att göra en sådan uppskattning av att det konstaterats att det föreligger asymmetrisk information eller att det finns oöverstigliga svårigheter att beräkna skadan.
- 51 Domstolen erinrar inledningsvis om att artikel 17.1 i direktiv 2014/104 utgör en processrättslig bestämmelse i den mening som avses i artikel 22.2 i direktivet (dom av den 22 juni 2022, Volvo och DAF Trucks, C-267/20, EU:C:2022:494, punkt 85), vilket innebär att de nationella åtgärder som säkerställer införlivandet av artikel 17.1 i direktivet, enligt nämnda artikel 22.2, är tillämpliga på skadeståndstalan som väckts efter den 26 december 2014.
- 52 Det ska emellertid för det första påpekas att en skadeståndstalan som omfattas av tillämpningsområdet för direktiv 2014/104, i likhet med talan om civilrättsligt ansvar i allmänhet, syftar till att åstadkomma en så korrekt ersättning för en skada som möjligt, när förekomsten och ansvaret för skadan har fastställts, vilket inte utesluter att det fortfarande råder osäkerhet när den nationella domstolen avgör skadeståndets storlek. Detta är skälet till att blotta förekomsten av denna osäkerhet, som är en naturlig del av skadeståndsmålet och som i själva verket är resultatet av en jämförelse av argument och sakkunnigutlåtanden inom ramen för det kontradiktoriska förfarandet, inte motsvarar den grad av komplexitet vid bedömningen av skadan som krävs för att den rättsliga bedömning som föreskrivs i artikel 17.1 i direktivet ska kunna tillämpas.
- 53 För det andra begränsar själva ordalydelsen i denna bestämmelse tillämpningsområdet för den rättsliga bedömningen av skadan till situationer där det för käranden är omöjligt eller orimligt svårt att beräkna skadan när det väl har fastställts att den föreligger, vilket till exempel kan motsvara särskilt stora svårigheter att tolka de handlingar som lagts fram när det gäller hur stor del av det överpris som följer av kartellen som har överförts till priserna på de produkter som käranden har köpt från en av upphovsmännen till kartellen.

- 54 Följaktligen påverkar inte begreppet informationsasymmetri, trots att det låg till grund för antagandet av artikel 17.1 i direktiv 2014/104, såsom framgår av punkt 43 ovan, genomförandet av denna bestämmelse, i motsats till vad som antyds i formuleringen av den andra och den tredje frågan. Såsom generaladvokaten har påpekat i punkt 86 i sitt förslag till avgörande kan svårigheter uppkomma vid den konkreta bedömningen av skadan, även när parterna är jämslida med avseende på den information som finns tillgänglig.
- 55 Det ska härvidlag för det första påpekas att för att uppnå det mål som anges i punkt 41 ovan krävs det att verktyg används vilka avhjälper informationsasymmetrin mellan parterna i tvisten, eftersom den som gjort sig skyldig till överträdelsen per definition vet vad denne har gjort och vad denne, i förekommande fall, har klandrats för och känner till de bevis som i ett sådant fall har kunnat användas av kommissionen eller den berörda nationella konkurrensmyndigheten för att styrka vederbörandes deltagande i ett konkurrensbegränsande beteende som strider mot artiklarna 101 och 102 FEUF, medan den skadelidande inte förfogar över dessa bevis (se dom av den 10 november 2022, PACCAR m.fl., C-163/21, EU:C:2022:863, punkt 59).
- 56 För det andra har unionslagstiftaren, i syfte att avhjälpa konstaterandet av denna asymmetriska information, således vidtagit en rad åtgärder som räknas upp i punkt 44 ovan. Det är viktigt att betona att dessa åtgärder interagerar, eftersom behovet för domstolen att göra en uppskattning av skadan särskilt kan bero på det resultat som kändanden har uppnått till följd av en begäran om utlämnande av bevis i enlighet med artikel 5.1 första stycket i direktiv 2014/104.
- 57 För det tredje, på grund av den nyckelroll som denna bestämmelse har i direktivet, ankommer det på den nationella domstolen att kontrollera om kändanden har använt sig av den innan den bedömer skadan. För det fallet att den omständigheten att det är praktiskt omöjligt att uppskatta skadan beror på kändandens passivitet, ankommer det nämligen inte på den nationella domstolen att sätta sig i dennes ställe eller att avhjälpa bristerna.
- 58 I det aktuella fallet är situationen annorlunda, eftersom svaranden, efter att ha fått tillstånd till detta av den nationella domstolen, själv har gjort de uppgifter som den åberopat för att motsäga kändandens sakkunnigutlåtande tillgängliga för kändanden. Det ska i detta hänseende påpekas dels att ett sådant tillgängliggörande kan ge näring åt debatten i ett kontradiktoriskt förfarande avseende såväl förekomsten av skada som skadans omfattning, och således gagnar såväl parterna, som kan ändra eller komplettera sina argument, som den nationella domstolen, som med hjälp av detta sakkunnigutlåtande, åtföljd av ett annat utlåtande som bygger på de uppgifter som har ställts till förfogande, uppgifter som gör det möjligt dels att fastställa hur stor den skada som kändanden har lidit verkligen är, dels att fastställa dess storlek, vilket kan undvika behovet för domstolen att uppskatta skadan. För det andra innebär detta tillhandahållande av uppgifter inte att en begäran om utlämnande av bevis enligt artikel 5.1 första stycket i direktiv 2014/104 förlorar sin relevans, utan kan tvärtom hjälpa den part som ansöker om tillgång till uppgifter och ge denne upplysningar om de handlingar eller uppgifter som denne anser vara nödvändiga att inhämta.
- 59 Med förbehåll för denna eventuella inverkan av artikel 5.1 i direktivet på möjligheten för en nationell domstol att göra en uppskattning av skadan i enlighet med artikel 17.1 i nämnda direktiv, är den omständighet som kännetecknar situationen i det nationella målet, det vill säga att svaranden själv, efter att ha fått tillstånd av den hänskjutande domstolen, har tillhandahållit kändanden de uppgifter som den grundat sig på för att motsäga dennes sakkunnigutlåtande, i sig inte relevant för bedömningen av huruvida den nationella domstolen har rätt att göra en uppskattning av skadan.

- 60 För det tredje är det tillåtet för den part som väcker talan om skadestånd på grund av förekomsten av en skada som orsakats av ett konkurrensbegränsande beteende att rikta denna talan enbart till en av dem som gjort sig skyldig till beteendet, eftersom, såsom generaladvokaten har påpekat i punkt 102 i sitt förslag till avgörande, en överträdelse av konkurrensrätten i princip medför solidariskt ansvar för dem som gjort sig skyldiga till överträdelsen (dom av den 29 juli 2019, Tibor-Trans, EU:C:2019:635, punkt 36).
- 61 Artikel 11.1 i direktiv 2014/104 ska således, i den mån den föreskriver en sådan möjlighet, betraktas som en bestämmelse som kodifierar domstolens praxis och, av samma skäl som angetts i punkt 35 i förevarande dom avseende artikel 3.1 och 3.2 i direktivet, ingår bland de bestämmelser i direktivet för vilka de nationella införlivandeåtgärderna ska tillämpas omedelbart.
- 62 Denna möjlighet kan dock inte beröva den part som väcker en skadeståndstalan som omfattas av tillämpningsområdet för direktiv 2014/104 möjligheten att begära att den nationella domstol vid vilken talan väcks ska ålägga andra personer som begått överträdelsen att utlämna relevanta bevis, på det sätt och inom de gränser som anges i artikel 5 i direktivet, för att denna domstol ska kunna fastställa förekomsten och omfattningen av skadan och därigenom undvika att behöva göra en uppskattning av skadan.
- 63 I förevarande fall saluförde två andra lastbilstillverkare som sanktionerades av kommissionen i beslutet av den 19 juli 2016, Renault Trucks och Iveco, fordon som köpts av Tráfico Manuel Ferrer och kunde därför inkomma med bevis för överpriset till följd av kartellen, i syfte att avgöra om, och i vilken omfattning, detta verkligen återspeglades i inköpspriset för fyra lastbilar från Renault Trucks och två lastbilar från Iveco. Det ska i detta hänseende erinras om att svaranden, med tillämpning av artikel 5.1 första stycket sista meningen i nämnda direktiv, även har möjlighet att begära att den domstolen ska förelägga nämnda övriga upphovsmän till överträdelsen att inkomma med relevant bevisning, vilket skulle kunna visa sig vara särskilt användbart i en situation där, såsom i förevarande fall, den hänskjutande domstolen inte medgett begäran att dessa skulle föreläggas att inträda processen.
- 64 Med förbehåll för denna eventuella inverkan av artikel 5.1 i direktiv 2014/104 på möjligheten för en nationell domstol att göra en uppskattning av skadan enligt artikel 17.1 i direktivet, är den omständighet som kännetecknar situationen i det nationella målet, det vill säga att skadeståndstalan riktas mot endast en av mottagarna av ett beslut i vilket en överträdelse av artikel 101 FEUF konstateras, vilken endast har salufört en del av de produkter som käranden förvärvat och som påstås ha påverkats av ett överpris på grund av överträdelsen, i sig inte relevant för bedömningen av huruvida den nationella domstolen har rätt att bedöma skadan.
- 65 Mot bakgrund av ovanstående överväganden ska följaktligen den andra och tredje frågan besvaras så, att artikel 17.1 i direktiv 2014/104 ska tolkas så, att varken den omständigheten att svaranden i en talan som omfattas av detta direktivs tillämpningsområde har ställt de uppgifter som denne åberopade för att motsäga kärandens sakkunnigutlåtande till kärandens förfogande eller den omständigheten att käranden har väckt talan mot endast en av de personer som begått överträdelsen, i sig är relevanta för bedömningen av huruvida de nationella domstolarna har rätt att göra en uppskattning av skadan, eftersom en sådan uppskattning dels förutsätter att det har fastställts att skadan föreligger, dels att det är omöjligt eller orimligt svårt att fastställa skadan, vilket innebär att hänsyn måste tas till alla de parametrar som leder till en sådan slutsats, och i synnerhet till att begäran om sådana åtgärder som utlämnande av bevis som föreskrivs i artikel 5 i direktivet inte har bifallits.

Rättegångskostnader

- 66 Eftersom förfarandet i förhållande till parterna i det nationella målet utgör ett led i beredningen av samma mål, ankommer det på den hänskjutande domstolen att besluta om rättegångskostnaderna. De kostnader för att avge yttrande till domstolen som andra än nämnda parter har haft är inte ersättningsgilla.

Mot denna bakgrund beslutar domstolen (andra avdelningen) följande:

- 1) **Artikel 5.1 första stycket och artikel 3.1 och 3.2 i Europaparlamentets och rådets direktiv 2014/104/EU av den 26 november 2014 om vissa regler som styr skadeståndstalan enligt nationell rätt för överträdelser av medlemsstaternas och Europeiska unionens konkurrensrättsliga bestämmelser,**

ska tolkas så,

att de inte utgör hinder för en nationell civilprocessrättslig regel enligt vilken vardera parten ska bära kostnaderna för det fall att ansökan delvis bifalls och vardera parten ska bära hälften av de gemensamma kostnaderna, såvida det inte har förekommit rättegångsmissbruk.

- 2) **Artikel 17.1 i direktiv 2014/104,**

ska tolkas så,

att varken den omständigheten att svaranden i en talan som omfattas av detta direktivs tillämpningsområde har ställt de uppgifter som denne åberopade för att motsäga kändens sakkunnigutlåtande till kändens förfogande eller den omständigheten att känden har väckt talan mot endast en av de personer som begått överträdelser, i sig är relevanta för bedömningen av huruvida de nationella domstolarna har rätt att göra en uppskattning av skadan, eftersom en sådan uppskattning dels förutsätter att det har fastställts att skadan föreligger, dels att det är omöjligt eller orimligt svårt att fastställa skadan, vilket innebär att hänsyn måste tas till alla de parametrar som leder till en sådan slutsats, och i synnerhet till att begäran om sådana åtgärder som utlämnande av bevis som föreskrivs i artikel 5 i direktivet inte har bifallits.

Underskrifter